

wego zaliczamy przepisy określające typy przestępstw, które zgrupowano w części szczególnej kodeksu karnego, zaś do pozakodeksowego te typy przestępstw, które zostały określone w ustawach szczególnych, normujących różne obszary życia społecznego, przede wszystkim gospodarkę, porządek publiczny, ochronę środowiska itp.⁴ Pozakodeksowe prawo karne należałoby rozumieć jako zbiór wszystkich przepisów dotyczących materii prawnokarnej, których źródłem nie jest kodeks karny. Wedle art. 5 *przepisów wprowadzających kodeks karny* przyjmuje się, że ustawodawca utrzymał w mocy przepisy karne typizujące przestępstwa zawarte w ustawach⁵. W literaturze wskazuje się jednoznacznie, że ustawodawca stosuje zasadę *nulla lex sine crimine* w nadziei, że sankcja karna jest istotnym narzędziem podkreślenia prestiżu prawa⁶. Na podstawie art. 116 k.k. stosuje się przepisy części ogólnej kodeksu karnego, zaś przepis ustala relację pomiędzy częścią ogólną kodeksu karnego a innymi ustawami przewidującymi odpowiedzialność karną. Twórcy obecnej kodyfikacji orzekli w uzasadnieniu projektu, że celem art. 116 jest zamknięcie drogi do ukrytej zmiany jego zasad przez zawarty w tym przepisie wymóg wyraźnego wyłączenia przez ustawę szczególną określonych regulacji części ogólnej kodeksu karnego⁷.

W literaturze występuje brak zgodności co do poglądu, czy kodyfikowanie przestępstw poza częścią szczególną kodeksu karnego jest zasadne. Wskazuje się, że kodeks karny stanowi formalne źródło prawa karnego, stanowi najwyższą formę systematyzacji przepisów karnych, dąży do powszechności i unifikacji tego prawa oraz odnosi się do stanów karalnych, które mają charakter podstawowy. Stąd kodeks karny wymaga trwałości i stabilności przepisów. Tymczasem przepisy pozakodeksowych ustaw karnych cechuje brak stabilności i podatność na fluktuacje będące następstwem zmieniającej się rzeczywistości ekonomicznej. Przestępstwa gospodarcze to umowna i zbiorcza nazwa ustalonej kategorii czynów zabronionych, w tym pozakodeksowych przepisów karnych. Kryterium pozwalającym na wyodrębnienie tych przestępstw jest ich wspólny, rodzajowy przedmiot ochrony sprowadzający się do ochrony prawidłowego obrotu gospodarczego.

Wskazane kryterium determinuje swoisty charakter ustawowego źródła przestępstw gospodarczych, jak i pozwiązany z nim specyficzny typ niedopuszczalnego zachowania się jego sprawcy. Powoduje to, iż wszystkie przestępstwa gospodarcze są względnie jednorodne i charakteryzują się wspólnymi cechami, odróżniającymi je od innych kategorii przestępstw⁸. Podstawą tych podobieństw jest szczególny charakter obrotu gospodarczego. Obrót ten okre-

⁴ L. Wilk, *Uwagi o tzw. pozakodeksowym prawie karnym (w świetle idei zupełnej kodyfikacji karnej)*, „Państwo i Prawo”, 2011, z. 7-8, s. 55.

⁵ Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, t. II, red. M. Królikowski, R. Zawłocki, Warszawa 2010, s. 997.

⁶ L. Wilk, *Uwagi o tzw. pozakodeksowym...*, op. cit., s. 56.

⁷ Zob. uzasadnienie do rządowego projektu ustawy kodeks karny – Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997, s. 176.

⁸ R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2004, s. 2 i nast.

ślany jest w literaturze jako całokształt zachowań faktycznych o charakterze ekonomicznym, które są nakierowane na osiągnięcie zysku. Charakterystyczne dla obrotu gospodarczego jako zespołu stosunków między jego podmiotami jest występowanie w nich co najmniej jednego podmiotu prowadzącego działalność gospodarczą⁹. Wszakże należy pamiętać że stosunki te nie występują tylko między podmiotami prowadzącymi działalność gospodarczą, gdyż obejmują także relacje pomiędzy przedsiębiorcami prowadzącymi działalność gospodarczą a konsumentami¹⁰.

Przestępczość gospodarcza dość zgodnie uważana jest za ważny problem społeczny¹¹. Naruszenie określonych norm obrotu gospodarczego stanowi istotę czynów zabronionych – przestępstw gospodarczych. Możemy wyróżnić trzy zasadnicze metody określenia cech bezprawności zachowania sprawcy, w przypadku kiedy nie posiada on wymaganego uprawnienia i nie stosuje się do niego, w przypadku gdy sprawca posiada wymagane uprawnienie, jednakże nie stosuje się do niego oraz gdy sprawca posiada wymagane uprawnienie, lecz je bezprawnie przekracza.

Wskazanie bezprawności w przestępstwach gospodarczych nie ogranicza się do stwierdzenia naruszenia uprawnień określonych bezpośrednio w postaci znamion dyspozycji przestępstwa. Naruszenie porządku gospodarczego, jako podstawa zakwalifikowania bezprawności czynu zabronionego w obrocie gospodarczym odnosi się do wszystkich norm tego porządku, a nie tylko do norm wskazanych w określonym przepisie karnym gospodarczym. Sprawcą zamachu na dobra prawne, chronione przez prawo karne może być osoba fizyczna i jednostka organizacyjna, w tym osoba prawna.

Możemy wyróżnić trzy grupy podmiotów czynów zabronionych w obrocie gospodarczym:

- osobę fizyczną działającą we własnym imieniu i na własną rzecz,
- osobę fizyczną działającą w cudzym imieniu i interesie,
- podmiot zbiorowy¹².

Odpowiedzialność karna osób fizycznych polega na możliwości przypisania jej winy za popełnione przestępstwo gospodarcze jako faktycznemu

⁹ Działalność gospodarczą definiuje się jako zarobkową działalność wytwórcza, budowlana, handlowa, usługową oraz poszukiwanie, rozpoznawanie i wydobywanie kopalin ze złóż, a także działalność zawodową, wykonywaną w sposób zorganizowany i ciągły. Zob. art. 2 ustawy z 2 lipca 2004 r. *O swobodzie działalności gospodarczej* – Dz. U. Nr 173, poz. 1807 z 2004 r.

¹⁰ S. Kalus (red.), *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, Warszawa 2011, s. 24.

¹¹ A. Marek, *Prawo karne...* op. cit. s. 560.

¹² Zob. B. Nita, *Model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Państwo i Prawo”, 2003, nr 6; L. Kania, *Pociągnięcie podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności prawnej przed polskim sądem. Zagadnienia wstępne*, „Zeszyty Naukowe PWSZ” w Gorzowie Wlkp., nr 3, 2009, s. 153 i nast.; H. Skwarczyński, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Palestra”, 2004, nr 1-2; M. Guzowski, *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione*, „Przegląd Podatkowy”, 2003, nr 12.

sprawcy tego przestępstwa. Występuje tu odpowiedzialność za własne zachowanie. Odpowiedzialność osobista osób fizycznych za przestępstwa gospodarcze jest typowym rodzajem odpowiedzialności za te przestępstwa¹³. Odpowiedzialność zastępcza osób fizycznych polega na przypisaniu odpowiedzialności osobie fizycznej, która działała na rzecz lub w imieniu innego przedmiotu. Faktyczny sprawca przestępstwa odpowiada w zastępstwie innej osoby, którą reprezentował, a która ze względów formalnych nie może zostać podciągnięta do odpowiedzialności. Klauzulę odpowiedzialności zastępczej ustawodawca wprowadził w odniesieniu do wybranych pozakodeksowych przestępstw gospodarczych:

- ustawa z 21.08.1997 r. – Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi (art. 165 ust.2, art. 174 ust. 2),
- ustawa z 29.08.1997 r. – Prawo bankowe (art. 171 ust. 3),
- ustawa z 12.09.2002 r. – o elektronicznych instrumentach płatniczych (art. 71 ust. 3, art. 72 ust. 2),
- ustawa z dnia 26.10.2000 r. – o giełdach towarowych (art. 60 ust. 2),
- ustawa z 29.06.1995 r. – o obligacjach (art. 38 ust. 2, art. 39, ust. 2),
- ustawa z 24.08.2001 r. – o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasadach nadzoru nad tymi systemami,
- ustawa z 16.11.2000 r. – o domach składowych oraz o zmianie Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego i innych ustaw (art. 67 ust. 2),
- ustawa z 18.09.2001 r. – o podpisie elektronicznym (art. 53),
- ustawa z 29.08.1997 r. – o listach zastawnych i bankach hipotecznych (art. 37 ust. 2),
- ustawa z 28.08.1997 r. – o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (art. 222),
- ustawa z 28.06.1990 r. – o działalności ubezpieczeniowej.

Rozpatrując problem odpowiedzialności osoby fizycznej, występującej w imieniu bądź na rzecz innej osoby, trzeba zaznaczyć, że wymóg stosowania klauzuli odpowiedzialności zastępczej jest możliwy wyłącznie wtedy, gdy reprezentant w rzeczywistości działa na rzecz lub w imieniu określonej osoby¹⁴. Istnieją bowiem przypadki, w których reprezentant wykorzystuje swoje pełnomocnictwo pozorując reprezentację innego podmiotu, a w rzeczywistości podejmuje działania na własny rachunek¹⁵.

Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych zdefiniowana jest w art. 2 ustawy o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych.

Podmiotem zbiorowym w rozumieniu ustawy jest osoba prawna oraz jednostka organizacyjna niemająca osobowości prawnej, której odrębne prze-

¹³ S. Kalus (red.), *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, LexisNexis, Warszawa 2011, s. 305.

¹⁴ O. Górniok, *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Wyd. PWN, Warszawa 1994, s. 10.

¹⁵ R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności...*, op. cit., s. 124 i n.

pisy przyznają zdolność prawną, z wyłączeniem Skarbu Państwa, jednostek samorządu terytorialnego i ich związków. Podmiotem zbiorowym w rozumieniu ustawy jest również spółka handlowa z udziałem Skarbu Państwa, jednostki samorządu terytorialnego lub związku takich jednostek, spółka kapitałowa w organizacji, podmiot w stanie likwidacji oraz przedsiębiorca niebędący osobą fizyczną, a także zagraniczna jednostka organizacyjna. Określony przez ustawodawcę model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych pozwala stwierdzić, iż podmiot zbiorowy nie jest sprawcą przestępstwa, lecz wyłącznie podmiotem posiłkowo odpowiedzialnym za przestępstwo popełnione przez osobę fizyczną. Zależność tą określa art. 3 powołanej ustawy. Podmiot zbiorowy podlega odpowiedzialności za czyn zabroniony, którym jest zachowanie osoby fizycznej działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego w ramach uprawnienia lub obowiązku do jego reprezentowania, podejmowania w jego imieniu decyzji lub wykonywania kontroli wewnętrznej albo przy przekroczeniu tego uprawnienia lub niedopełnieniu tego obowiązku, dopuszczonej do działania w wyniku przekroczenia uprawnień lub niedopełnienia obowiązków przez osobę oraz działającej w imieniu lub w interesie podmiotu zbiorowego, za zgodą lub wiedzą tej osoby, będącej przedsiębiorcą, który bezpośrednio współdziała z podmiotem zbiorowym w realizacji celu prawnie dopuszczalnego, jeżeli zachowanie to przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść, chociażby niemajątkową¹⁶.

Powiązanie pomiędzy odpowiedzialnością karną podmiotu zabronionego a czynem zabronionym osoby fizycznej określają art. 4 i 5 powołanej ustawy. Podstawą odpowiedzialności jest uprzednie skazanie za przestępstwo osoby fizycznej reprezentującej ten podmiot, jeżeli zachowanie tej osoby fizycznej przyniosło lub mogło przynieść podmiotowi zbiorowemu korzyść. Przepis art. 3 ustawy ogranicza się do formalnej reprezentacji podmiotu zbiorowego czyli działania w zakresie uprawnień i obowiązków. Zgodnie z art. 16 cyt. ustawy ma ona zastosowanie do przestępstw gospodarczych wskazanych m.in. w ustawie z dnia 22 maja 2003 r. o działalności ubezpieczeniowej, ustawie z dnia 29 czerwca 1995 r. o obligacjach, ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. – „Prawo bankowe”, ustawie z dnia 30 czerwca 2000 r. – „Prawo własności przemysłowej”, ustawie z dnia 15 września 2000 r. – Kodeks spółek handlowych, ustawie z dnia 29 listopada 2000 r. o obrocie z zagranicą towarami, technologiami i usługami o znaczeniu strategicznym dla bezpieczeństwa państwa, a także dla utrzymania międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa, ustawie z dnia 22 czerwca 2001 r. „O wykonywaniu działalności gospodarczej w zakresie wytworzenia i obrotu materiałami wybuchowymi, bronią, amunicją oraz wyrobami i technologią o przeznaczeniu wojskowym lub policyjnym”, ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. „O obrocie instrumentami finansowymi”, ustawie z dnia 29 sierpnia 1997 r. „O listach zastawnych i bankach hipotecznych”, ustawie z dnia 29 lipca 2005 r. „O ofercie publicznej i warunkach wprowadzania instrumentów finansowych do zorganizowanego systemu obrotu oraz o spółkach

¹⁶ Ustawa z dnia 28 października 2002r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. 2002 Nr 197 poz. 1661), art. 3.

publicznych”. Ochrona określonego dobra prawnego polega na przedstawieniu zachowań, określających karalne sposoby zamachu na to dobro.

Wykładnia tych zachowań, ujętych w postaci znamion strony przedmiotowej w bezpośredni sposób decyduje o zakresie i charakterze czynności sprawczych. Czynności sprawcze w przestępstwach gospodarczych wskazują zazwyczaj na charakter ekonomiczny, gdyż czynność ta stanowi przesłankę, realizację, bądź rezultat określonej normy gospodarczej. Sprawca przestępstwa gospodarczego jest uczestnikiem obrotu gospodarczego, zaliczamy więc tu podmioty, które są adresatem określonych w ustawach uprawnień i obowiązków o charakterze gospodarczym. Jest to następstwem faktu, że obrót gospodarczy jest sferą działalności człowieka w pełni reglamentowaną prawnie.

Wszystkie czynności sprowadzające się do aktywności gospodarczej, bez względu na jej charakter podlega rygorowi prawnemu. Podstawy tego zachowania z reguły kształtuje decyzja ekonomiczna, której przedmiotem są rzeczy, z którymi prawo obrotu gospodarczego wiąże ściśle określone prawa i obowiązki. Konsekwencją decyzji ekonomicznej są określone skutki prawne, rozważanie zachowania sprawcy przestępstwa gospodarczego wykazuje specyficzne podstawy oraz konsekwencje. Czynność prawna jest charakterystycznym rodzajem czynności w skład której wchodzi co najmniej jedno oświadczenie woli, zmierzające do ustanowienia, zmiany lub zniesienia stosunku cywilnoprawnego. Wynika tutaj szczególny stan faktyczny z, z którym ustawa wiąże skutki prawne wyrażone nie tylko w oświadczeniu woli, lecz także oświadczeniem tym nieobjęte, a wynikające z ustawy, zasad współżycia społecznego lub z ustalonych zwyczajów¹⁷.

Przykłady przestępstw gospodarczych zawartych w ustawodawstwie

Liczba przestępstw gospodarczych i wykroczeń gospodarczych umieszczonej poza częścią szczególną Kodeksu karnego, a także Kodeksu wykroczeń znacznie przewyższa całą część szczególną obu kodeksów. Formalnym źródłem prawa karnego gospodarczego są przepisy karne zamieszczone w ponad stu pozakodeksowych ustawach karnych¹⁸. Zaliczenie przepisów karnych określonych ustaw do prawa karnego gospodarczego, a ściśle do pozakodeksowego prawa karnego gospodarczego jest podyktowane założeniem, że przepisy karne tych ustaw naruszają zasady prawidłowego funkcjonowania obrotu gospodarczego¹⁹. W literaturze zwraca się uwagę, że przestępstwa gospodarcze na tle przestępstw powszechnych cechuje w szczególności: brak przejawów przemocy, pozór legalności wykonywanych obowiązków czy oszukańczy sposób ich popełnienia, powstanie szkody materialnej lub niematerialnej, trudności w ustaleniu osoby pokrzywdzonej²⁰.

¹⁷ R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności...*, op. cit., s.159 i n.

¹⁸ O. Włodkowski, *Przepisy karne ustawy o rachunkowości*, Wyd. Lex Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 71.

¹⁹ Ibidem, s. 72.

²⁰ A. Zientara, *Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 kodeksu karnego*, Wyd. Oficyna, Warszawa 2010, s. 46 i n.

Z zasady zaliczenie danego typu przestępstwa do przestępstw gospodarczych jest kwestią bardzo oceną. Podstawowym celem funkcjonowania prawa karnego gospodarczego jest ochrona polityki kraju i dóbr ogólnonarodowych. Równie ważnym przedmiotem ochrony są prawa i interesy uczestników szeroko pojętego życia gospodarczego. Odnosząc się do pozakodeksowych przestępstw gospodarczych i zasad odpowiedzialności za te przestępstwa warto odnieść się do konkretnych przykładów zawartych w ustawodawstwie.

Przedstawione zostaną typy przestępstw gospodarczych rozumianych jako zachowania szkodzące lub zagrażające wyrządzeniem szkody w ponadindywidualnych i indywidualnych interesach gospodarczych. Ustawa z 1936 roku „Prawo czekowe” w art. 61 określa przestępstwo związane z wystawieniem czeku bez pokrycia²¹. Przestępstwo określone w tym przepisie ma charakter skutkowy – popełnione jest w momencie przedstawienia czeku do zapłaty czego skutkiem jest nieotrzymanie zapłaty przez posiadacza czeku. Popelnienie przestępstwa czekowe można umyślnie w postaci zamiaru: bezpośrednio, ewentualnego oraz nieumyślnie. Zamiar bezpośredni następuje wówczas, gdy sprawca wie, że na rachunku nie posiada środków i nie będzie ich posiadał w chwili realizacji czeku do zapłaty, jednakże wystawia czek i wręcza go remitentowi.

Zamiar ewentualny następuje wtedy, gdy dana osoba wystawia kilka czeków, z których każdy może wyczerpać kwotę pokrycia. Sprawca jest świadomy, że tylko jeden z tych czeków będzie wykupiony, inne zaś nie zostaną zapłacone z powodu braku pokrycia i godzi się na ten skutek. Przestępstwo wystawienia czeku bez pokrycia jest popełnione nieumyślnie, jeżeli dana osoba jest świadoma, że wystawia czek bez pokrycia, przewiduje możliwość odmowy zapłaty go przez trasata z powodu braku funduszu, lecz niesłusznie przypuszcza, że czek zostanie zrealizowany. Liczy, że odmowa wykupienia czeku nie będzie miała miejsca. Motywem tego może być oczekiwanie, że na jej rachunek bankowy w międzyczasie wpłynie kwota od innych osób lub ona sama będzie w stanie ją wpłacić. Nieumyślność zachodzi też wówczas, gdy wystawca nie przewiduje, że czek nie zostanie zapłacony z powodu braku pokrycia, ponieważ, wystawiając czek, nie zna stanu swego konta wskutek braku należytej staranności.

Przesłanką odpowiedzialności karnej jest brak zapłaty sumy czekowej przez trasata, kolejnym znamieniem wynikającym z art. 61 prawa czekowego jest brak u trasata niezbędnego funduszu do rozporządzenia. Zwrot ten jednoznacznie wskazuje, że przedmiotem świadczenia wystawcy jest gotówka. Popelnienie przestępstwa jest jednak możliwe wówczas, gdy na koncie znajdują się pieniądze, jednak są one np. zabezpieczone wskutek zajęcia w konse-

²¹ Art. 61. „Kto wystawia czek, nie mając u trasata potrzebnego funduszu do rozporządzenia, lub po wystawieniu czeku rozporządza pokryciem, jeżeli skutkiem tego zapłata czeku nie nastąpiła, podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do lat 2. Jeżeli sprawca działa nieumyślnie, podlega grzywnie albo karze ograniczenia wolności.” (Dz.U. 1936 nr 37 poz. 283).

kwencji czynności egzekucyjnych²². Kolejną ustawą odnoszącą się do pozakodeksowych przestępstw gospodarczych jest ustawa z 2000 roku – kodeks spółek handlowych określając przestępstwo działania na szkodę spółki. Ustawa reguluje tworzenie, funkcjonowanie, organizację, łączenie, rozwiązywanie, podział i przekształcanie spółek handlowych. Spółkami handlowymi są spółki osobowe jawna, komandytowa, komandytowo – akcyjna, partnerska, a także spółki kapitałowe – akcyjna, z ograniczoną odpowiedzialnością.

Działanie na szkodę spółki do lipca 2011 r. wiązało się z odpowiedzialnością karną, jednakże określający tę czynność art 585 k.s.h. został uchylony ze względu na niespełnienie konstytucyjnego rygoru wystarczającej określoności czynu zabronionego, co mogło kierować do zbyt szerokiego i istotnie ograniczającego pola manewru dla podmiotów uczestniczących we współpracy ze spółką. W tej chwili działanie na szkodę spółki wiąże się z odpowiedzialnością cywilną – odszkodowawczą za popełnioną szkodę. Kodeks spółek handlowych określa osobno odpowiedzialność cywilną za szkodę wyrządzoną spółce z.o.o. i spółce akcyjnej. Odpowiedzialność za szkodę wyrządzoną spółce z.o.o. wynika z art. 292–294 k.s.h.²³

W art. 292 kodeks karny określa odpowiedzialność za szkody powstałe do momentu tworzenia spółki. Przepis ten tworzy podstawę odpowiedzialności dla wszelakich działań i zaniechań, które utrzymują w związku przyczynowym z wyrządzoną szkodą spółce poczynionych przez wspólników spółki, przyszytych członków zarządu oraz osób trzecich uczestniczących w procesie tworzenia spółki z.o.o. Czynność zmierzająca do wyrządzenia szkody musi polegać na złamaniu przepisów prawa.

Z kolei zakres art. 293 jest szerszy czasowo, gdyż określa cały czas istnienia i powstawania spółki. Statuuje on jednak odpowiedzialność ściśle określonych osób – członków zarządu, rady nadzorczej, komisji rewizyjnej oraz likwidatora, a także wspólników o ile stanowią jednocześnie któryś z tych podmiotów. Osoby przytoczone w tym przepisie ponoszą odpowiedzialność odszkodowawczą jeśli na podstawie ich działania, bądź zaniechania, które jest sprzeczne z przepisami regulującymi działanie spółek, bądź też z umową lub statutem spółki, powstała szkoda. Szkoda musi być zawiniona, a członkowie tych organów mają możliwość odwołać się od odpowiedzialności np. poprzez powołanie na udzielone absolutorium – w określonych przypadkach. Osoby

²² K. Tkaczyk-Rymanowska, *Wybrane zagadnienia pozakodeksowego prawa karnego*, Przemysł – Rzeszów 2011, Wyd. Rsdruk, s. 134.

²³ Art. 292. Kto, biorąc udział w tworzeniu spółki, wbrew przepisom prawa z winy swojej wyrządził spółce szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.

Art. 293. § 1. Członek zarządu, rady nadzorczej, komisji rewizyjnej oraz likwidator odpowiada wobec spółki za szkodę wyrządzoną działaniem lub zaniechaniem sprzecznym z prawem lub postanowieniami umowy spółki, chyba że nie ponosi winy.

§ 2. Członek zarządu, rady nadzorczej, komisji rewizyjnej oraz likwidator powinien przy wykonywaniu swoich obowiązków dołożyć staranności wynikającej z zawodowego charakteru swojej działalności.

Art. 294. Jeżeli szkodę, o której mowa w art. 292 i art. 293 § 1, wyrządziło kilka osób wspólnie, odpowiadają za szkodę solidarnie. (Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037).

przytoczone w tej regulacji są zmuszone wykazać wyższym poziomem porządnej staranności przy wykonywanych działaniach z uwagi na zawodowy charakter działalności co wyłącza przypisanie winy nieumyślnie. Przy większej liczbie sprawców szkody na podstawie przytoczonych przepisów, osoby te odpowiadają solidarnie.

W przypadku spółki akcyjnej odpowiedzialność za szkodę spółki normują²⁴ art. 480 – 485 k.s.h.²⁵ Z kolei, w przypadku spółki akcyjnej kodeks także przewiduje analogicznie do przepisów odnoszących się do spółki z o.o odpowiedzialność za szkody przy tworzeniu spółki oraz działaniem lub zaniechaniem członka zarządu, rady nadzorczej oraz likwidatora sprzecznym z prawem lub postanowieniami statutu spółki. Kodeks wyznacza taki sam krąg podmiotów odpowiedzialnych za szkodę wyrządzoną spółce w okresie jej powstawania będącą konsekwencją naruszenia przepisów prawa, charakteryzujących się działaniem bądź zaniechaniem noszącym znamiona winy umyślnej bądź niebaldstwa. Kodeks wykazuje katalog czynności takich jak: zamieszczenie lub

²⁴ J. Duży, *Odpowiedzialność karna członków organów spółek kapitałowych. Działania na szkodę spółki*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2004, s. 48 i n.

²⁵ Art. 480. § 1. Kto, biorąc udział w tworzeniu spółki, wbrew przepisom prawa z winy swojej wyrządził spółce szkodę, obowiązany jest do jej naprawienia.

§ 2. W szczególności odpowiada ten, kto:

1) zamieścił lub współdziałał w zamieszczeniu w statucie, sprawozdaniach, opiniach, ogłoszeniach i zapisach fałszywych danych lub dane te w inny sposób rozpowszechnił bądź też pominął lub współdziałał w pominięciu w tych dokumentach danych istotnych dla powstania spółki, w szczególności dotyczących wkładów niepieniężnych, nabycia mienia oraz przyznania akcjonariuszom lub innym osobom wynagrodzenia lub szczególnych korzyści, albo

2) współdziałał w czynnościach prowadzących do zarejestrowania spółki na podstawie dokumentu zawierającego fałszywe dane.

Art. 481. Kto w związku z powstaniem spółki akcyjnej lub podwyższeniem jej kapitału zakładowego z winy swojej zapewnia sobie albo osobie trzeciej zapłatę nadmiernie wygórowaną ponad wartość zbywczą wkładów niepieniężnych albo nabywanego mienia lub też wynagrodzenie albo korzyści szczególne, niewspółmierne z oddanymi usługami, obowiązany jest do naprawienia szkody wyrządzonej spółce.

Art. 482. Kto przy badaniu sprawozdania finansowego spółki z winy swojej dopuścił do wyrządzenia spółce szkody, obowiązany jest do jej naprawienia.

Art. 483. § 1. Członek zarządu, rady nadzorczej oraz likwidator odpowiada wobec spółki za szkodę wyrządzoną działaniem lub zaniechaniem sprzecznym z prawem lub postanowieniami statutu spółki, chyba że nie ponosi winy.

§ 2. Członek zarządu, rady nadzorczej oraz likwidator powinien przy wykonywaniu swoich obowiązków dołożyć staranności wynikającej z zawodowego charakteru swojej działalności.

Art. 484. Kto współdziałał w wydaniu przez spółkę bezpośrednio lub za pośrednictwem osób trzecich akcji, obligacji lub innych tytułów uczestnictwa w zyskach albo podziale majątku, obowiązany jest do naprawienia wyrządzonej szkody, jeżeli zamieścił w ogłoszeniach lub zapisach fałszywe dane lub w inny sposób dane te rozpowszechnił albo, podając dane o stanie majątkowym spółki, zataił okoliczności, które powinny być ujawnione zgodnie z obowiązującymi przepisami.

Art. 485. Jeżeli szkodę, o której mowa w art. 480-484, wyrządziło kilka osób wspólnie, odpowiadają za szkodę solidarnie. (Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037)

współdziałanie w zamieszczeniu w statucie, opiniach, sprawozdaniach, ogłoszeniach i zapisach fałszywych danych, rozpowszechnianie tych danych, bądź też pominięcie lub współdziałanie w pominięciu w tych dokumentach danych istotnych dla powstania spółki, współdziałanie w czynnościach prowadzących do zarejestrowania spółki na podstawie dokumentu zawierającego fałszywe dane²⁶.

Kodeks wprowadza także odpowiedzialność odszkodowawczą osób sprawujących funkcje założycieli lub członków zarządu, które w związku z powstaniem spółki akcyjnej lub powiększeniem jej kapitału zakładowego w sposób zawiniony zapewnia sobie albo osobie trzeciej zapłatę na zbyt zawyżoną ponad wartość wkładów niepieniężnych albo nabywanego mienia lub też gratyfikację albo szczególne korzyści, nieporównywalne z oddanymi usługami.

Dodatkowo kodeks spółek handlowych przewiduje odpowiedzialność biegłych rewidentów za szkodę wyrządzoną przy badaniu sprawozdania finansowego oraz za współdziałanie w wydaniu papierów wartościowych uprawniających do uczestnictwa w zyskach, jeżeli określone osoby zamieściły w ogłoszeniach lub zapisach fałszywe dane lub w inny sposób dane te rozpowszechniały bądź, podając dane o stanie majątkowym spółki, zataiły okoliczności, które powinny być ujawnione zgodnie z obowiązującymi przepisami.

W przypadku wyrządzenia szkody przez kilka osób, odpowiedzialność ponoszą one solidarnie²⁷. Pozostając w tematyce kodeksu spółek handlowych warto zwrócić także uwagę na art. 590-592 k.s.h.²⁸ Osobą upoważnioną do

²⁶ T. Oczkowski, *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, Wyd. Zakamycze 2004, s. 75.

²⁷ A. Kidyba, *Prawo handlowe*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2010, s. 348 i n.

²⁸ Art. 590. Kto w celu umożliwienia bezprawnego głosowania na walnym zgromadzeniu lub bezprawnego wykonywania praw mniejszości:

1) wystawia fałszywe zaświadczenie o złożeniu dokumentu akcji uprawniającej do głosowania.

2) użycza innemu dokumentu akcji, która nie uprawnia jej właściciela do głosowania,

3) wystawia fałszywe zaświadczenie o prawie uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej,

4) przekazuje lub udostępnia fałszywy wykaz akcjonariuszy uprawnionych do uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej – podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Art. 591. Kto przy głosowaniu na walnym zgromadzeniu lub wykonywaniu praw mniejszości postępuje się:

1) fałszywym zaświadczeniem o złożeniu dokumentu akcji uprawniającej do głosowania,

2) cudzym dokumentem akcji bez zgody właściciela,

3) cudzym dokumentem akcji, która nie uprawnia jej właściciela do głosowania,

4) fałszywym zaświadczeniem o prawie uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej,

5) fałszywymi instrukcjami do głosowania na walnym zgromadzeniu spółki publicznej

– podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku.

Art. 592. Członek zarządu, który dopuszcza do wydania dokumentów akcji:

1) niedostatecznie opłaconych,

2) przed zarejestrowaniem spółki,

wystawienia zaświadczenia o złożeniu dokumentu akcji uprawniającej do głosowania jest notariusz, osoba działająca w imieniu banku, domu maklerskiego – o fałszu możemy mówić w momencie gdy dotyczy ono istotnych okoliczności np. liczby posiadanych akcji. Osobą uprawnioną do użyczania akcji jest jej właściciel bądź pełnomocnik. Zaświadczenie o prawie uczestnictwa w walnym zgromadzeniu spółki publicznej może wystawić podmiot prowadzący depozyt papierów wartościowych – Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych²⁹. Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych może udostępniać wykaz akcjonariuszy uprawnionych do uczestnictwa w walnym zgromadzeniu. Istotę przestępstwa art. 591 stanowi tu nie posiadanie cudzych lub fałszywych dokumentów, ale posługiwanie się nimi podczas głosowania.

Odnosząc się do art. 592 mamy do czynienia z przestępstwem indywidualnym, gdyż może je popełnić tylko członek zarządu spółki akcyjnej, jest to przestępstwo umyślne oraz materialne ponieważ jego następstwem jest bezprawne wydanie akcji spółki. Przepisy zakazują wydawania dokumentów akcji na okaziciela przed pełną wpłatą, zatem odpowiedzialność karna ciąży na sprawcy za przekazanie akcjonariuszowi wystawionego przez spółkę dokumentu. Przed zarejestrowaniem spółki zabronią się wydawać na akcje ani na prawa uczestnictwa w spółce lub podziale jej majątku, dokumentów na okaziciela, świadectw tymczasowych ani dokumentów imiennych lub na zlecenie. Omawiany artykuł nakłada obowiązek zmiany statutu spółki w przypadku podwyższenia kapitału zakładowego spółki, następuje emisja nowych akcji lub podwyższenie wartości nominalnej akcji dotychczasowych. Zmianę statutu zarząd zgłasza do sądu rejestrowego. Przed zarejestrowaniem podwyższenia kapitału dokumenty akcji nie mogą być wydawane³⁰.

Ustawa „Prawo upadłościowe i naprawcze” z 2003 roku określa pozakodeksowe przestępstwo gospodarcze związane z postępowaniem upadłościowym. Ustawa określa zasady wspólnego dochodzenia roszczeń wierzycieli od niewypłacalnych dłużników, skutki ogłoszenia upadłości, zasady postępowania naprawczego wobec przedsiębiorców zagrożonych niewypłacalnością. Za upadłego można uznać tego, kto jest niewypłacalny³¹. Niewypłacalnym jest dłużnik, który nie wykonuje swoich wymagalnych zobowiązań, w przypadku gdy ogłoszenie upadłości dotyczy dłużnika będącego osobą lub jednostką organizacyjną nieposiadającą osobowości prawnej, której inna ustawa przyznaje zdolność prawną, można ogłosić upadłość tych podmiotów także wówczas, gdy ich zobowiązania przekroczą wartość jego majątku, nawet wtedy, gdy na

3) w przypadku podwyższenia kapitału zakładowego – przed zarejestrowaniem podwyższenia

- podlega grzywnie, karze ograniczenia wolności albo pozbawienia wolności do roku. (Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037).

²⁹ Krajowy Depozyt Papierów Wartościowych jest w Polsce centralną instytucją odpowiedzialną za prowadzenie i nadzorowanie systemu depozytowo-rozliczeniowego w zakresie obrotu papierami wartościowymi.

³⁰ K. Tkaczyk-Rymanowska, *Wybrane zagadnienia...*, op. cit., s. 156 i n.

³¹ Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze, (Dz.U. 2003 nr 60 poz. 535), art. 10.

bieżąc te zobowiązania wykonuje³². Postępowanie upadłościowe wszczynane jest na wniosek, który powinien zawierać m.in. oznaczenie dłużnika, jego nazwę albo firmę, miejsce zamieszkania albo siedzibę, wskazanie okoliczności, które uzasadniają wniosek i ich uprawdopodobnienie. Postępowanie upadłościowe może przybrać dwie formy. Pierwszą, połączoną z likwidacją majątku i drugą, która jest związana z zawarciem układu. Podstawą ogłoszenia upadłości z możliwością zawarcia układu jest uprawdopodobnienie, że w drodze układu wierzyciele zostaną zaspokojeni w wyższym stopniu, niż zostaliby zaspokojeni po przeprowadzeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku dłużnika³³. Jeżeli występujący z wnioskiem nie uprawdopodobni, iż w drodze układu wierzyciele zostaną zaspokojeni w wyższym stopniu, niż zostaliby zaspokojeni po przeprowadzeniu postępowania upadłościowego obejmującego likwidację majątku upadłego, sąd prowadzi postępowanie obejmujące likwidację majątku dłużnika.

W stosunku do przedsiębiorcy zagrożonego niewypłacalnością można wszcząć postępowanie naprawcze³⁴. Podstawowym celem postępowania jest uchronienie przedsiębiorców przed upadłością i doprowadzenie do układu z wierzycielami. Zagrożony niewypłacalnością jest przedsiębiorca, który pomimo wykonywania swoich zobowiązań, według obiektywnej oceny jego sytuacji ekonomicznej oczywistym jest, że w niedługim czasie będzie niewypłacalny³⁵.

Przedsiębiorca, który uzna, że jest zagrożony niewypłacalnością, może złożyć w sądzie oświadczenie o wszczęciu postępowania naprawczego oraz dołączyć do niego m.in. aktualny wykaz majątku z szacunkową wyceną jego składników, aktualne sprawozdanie finansowe bądź bilans sporządzony do celów tego postępowania, spis wierzycieli, oświadczenie o spłatach wierzytelności. Po wszczęciu postępowania sąd ustanawia nadzorcę sądowego, którego zadaniem jest czuwać nad przebiegiem całego postępowania³⁶. Art. 522–523³⁷

³² Ibidem, art. 11 ust. 2.

³³ Ibidem, art. 14.

³⁴ Ibidem, art. 492 ust. 1.

³⁵ Ibidem, art. 492 ust. 2.

³⁶ A.G. Harla, *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Wyd.. Liber, Warszawa 2011, s. 85.

³⁷ Art. 522. 1. Kto będąc dłużnikiem albo osobą uprawnioną do reprezentowania dłużnika, który jest osobą prawną lub spółką handlową niemającą osobowości prawnej, podaje we wniosku o ogłoszeniu upadłości albo w oświadczeniu o wszczęciu postępowania naprawczego nieprawdziwe dane – podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

2. Tej samej karze podlega, kto będąc dłużnikiem lub osobą uprawnioną do reprezentowania dłużnika, który jest osobą prawną lub spółką handlową niemającą osobowości prawnej, w postępowaniu w przedmiocie ogłoszenia upadłości albo w postępowaniu naprawczym podaje sądowi nieprawdziwe informacje co do stanu majątku dłużnika.

Art. 523. 1. Kto będąc upadłym albo osobą uprawnioną do reprezentowania upadłego, który jest osobą prawną lub spółką handlową niemającą osobowości prawnej, nie wydaje syndykowi całego majątku wchodzącego do masy upadłości, ksiąg rachunkowych lub innych dokumentów dotyczących jego majątku – podlega karze pozbawienia wolności od 3 miesięcy do lat 5.

omawianej ustawy określa nam przestępstwa związane z podaniem nieprawdziwych danych we wniosku o ogłoszeniu upadłości bądź nie wydania syndykowi całego majątku wchodzącego w skład masy upadłości.

Dane nieprawdziwe to takie, które są niezgodne ze stanem rzeczywistym, dla bytu przestępstwa wystarczy, by choć jeden z wymaganych elementów był nieprawdziwy. Jest to przestępstwo indywidualne, umyślne odpowiada za nie ten, kto złożył wniosek, oświadczenie czy też podał sądowi nieprawdziwe informacje. Oczywistą rzeczą jest, iż przedmiotem ochrony opisanych przestępstw jest prawidłowość toku postępowania naprawczego.

Można dopełnić tę tezę o stwierdzenie, że przedmiotem ochrony jest obrót gospodarczy, jako że postępowanie naprawcze prowadzone w oparciu o fikcyjne przesłanki narusza reguły obrotu. Tym samym przestępstwa wskazane w Prawie upadłościowym i naprawczym należą do kategorii przestępstw gospodarczych. Warto tu podkreślić, że oświadczenie o wszczęciu postępowania naprawczego przedstawia jeden z najbardziej rozbudowanych pod względem formalnym wniosków znanych polskiej procedurze cywilnej³⁸.

„Nieprawdziwe dane” w rozumieniu art. 522 ust. 1 p.u.n. mogą odnosić się do okoliczności uzasadniających wszczęcie postępowania naprawczego czy oznaczenia miejsca, gdzie znajduje się majątek dłużnika. Przez podanie nieprawdziwych danych rozumieć należy także zafalszowanie istotnych informacji z punktu widzenia wymagań skompletowania składników oświadczenia o wszczęciu postępowania naprawczego³⁹.

Podsumowanie

Podstawą odpowiedzialności karnej za przestępstwo gospodarcze jest prawno-karna ocena wyboru w zakresie realizacji obowiązującej normy prawa gospodarczego. Wybór ten najczęściej jest podstawą odpowiedzialności w przypadku gdy sprawca podjął się zachowania bezprawnego z pominięciem możliwego zachowania dozwolonego, w przypadku, gdy wybór taki rzeczywiście istniał, a naruszenie normy prawnej było obiektywnie jednoznaczne. Kryterium prawidłowego dokonania takiego zabiegu jest wyinterpretowanie z normy gospodarczej jednoznacznego zakazu i odniesienia go do postawy sprawcy naruszającego tę normę. Wybór sprawcy przyjmuje postać konkretyzacji decyzji gospodarczej i należy ją oceniać opierając się na wzorcach prawidłowego postępowania oraz normach gospodarczych obowiązujących sprawcę⁴⁰. Jakkolwiek obszerna byłaby kodyfikacja karna, to nie ma możliwości pomieszczenia w niej wszystkich przestępstw gospodarczych.

2. Tej samej karze podlega, kto będąc upadłym albo osobą uprawnioną do reprezentowania upadłego, który jest osobą prawną lub spółką handlową niemającą osobowości prawnej, nie udziela syndykowi lub sędziemu-komisarzowi informacji dotyczących majątku upadłego. (Dz.U. 2003 nr 60 poz. 535).

³⁸ J. Skorupka, *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*, Wyd. LexisNexis, Warszawa 2005, s. 15 i n.

³⁹ P. Zimmerman, *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2008, s. 640 i n.

⁴⁰ R. Zawłocki, *Podstawy odpowiedzialności...*, op. cit., s.382 i n.

Występowanie przepisów karnych poza kodeksem karnym jest *expressis verbis* pochodną mnogości regulacji i możliwości wykonania bezprawnych zachowań. Najlepszym rozwiązaniem wydaje się rozwiązanie pośrednie, postulowane już w literaturze. Należy uzupełnić polski system prawa karnego o ustawę porządkującą, tj. przyznającą uprawnienie Radzie Ministrów lub Ministrowi Sprawiedliwości do publikacji w formie rozporządzenia katalogu przepisów pozakodeksowego prawa karnego. Katalog ten byłby sukcesywnie aktualizowany i stanowiłby spis treści pozakodeksowego prawa karnego. W ten sposób, system prawa karnego mógłby spełnić postulat zupełności i przejrzystości prawa.

Bibliografia

- Duży J., *Odpowiedzialność karna członków organów spółek kapitałowych. Działania na szkodę spółki*, Oficyna Wydawnicza Branta, Bydgoszcz 2004.
- Górnioł O., *Przestępczość gospodarcza i jej zwalczanie*, Wyd. PWN, Warszawa 1994.
- Grabarczyk G., *Przestępczość gospodarcza na tle przemian ustrojowych w Polsce*, Toruń 2002
- Guzowski M., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych za czyny zabronione*, Przegląd Podatkowy, 2003, nr 12.
- Harla A.G., *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Wyd. Liber, Warszawa 2011.
- Kalus S. (red.) *Ochrona prawna obrotu gospodarczego*, Warszawa 2011.
- Kania L., *Pociągnięcie podmiotu zbiorowego do odpowiedzialności prawnej przed polskim sądem. Zagadnienia wstępne*, „Zeszyty Naukowe PWSZ w Gorzowie Wlkp.”, nr 3, 2009.
- Kidyba A., *Prawo handlowe*, Wyd. C.H. Beck, Warszawa 2010.
- Królikowski M., Zawłocki R. (red.), *Kodeks karny. Część ogólna. Komentarz, t. II*, Warszawa 2010.
- Marek A., *Prawo karne*, Warszawa 2003.
- Nita B., *Model odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Państwo i Prawo”, 2003, nr 6.
- Oczkowski T., *Oszustwo jako przestępstwo majątkowe i gospodarcze*, Wyd. Zakamycze 2004.
- Skorupka J., *Prawo karne gospodarcze. Zarys wykładu*, Wydaw LexisNexis, Warszawa 2005.
- Skwarczyński H., *Odpowiedzialność podmiotów zbiorowych jako nowy rodzaj odpowiedzialności za czyny zabronione pod groźbą kary*, „Palestra”, 2004, nr 1-2.
- Tkaczyk-Rymanowska K., *Wybrane zagadnienia pozakodeksowego prawa karnego*, Przemysł – Rzeszów 2011, Wyd. Rsdruk.
- Wilk L., *Uwagi o tzw. pozakodeksowym prawie karnym (w świetle idei zupełnej kodyfikacji karnej)*, „Państwo i Prawo”, 2011, z. 7-8.
- Włodkowski O., *Przepisy karne ustawy o rachunkowości*, Wyd. Lex WoltersKluwer, Warszawa 2012.
- Zawłocki R., *Podstawy odpowiedzialności karnej za przestępstwa gospodarcze*, Warszawa 2004.
- Zientara A., *Przestępstwo nadużycia zaufania z art. 296 kodeksu karnego*, Wydaw Oficyna, Warszawa 2010.
- Zimmerman P., *Prawo upadłościowe i naprawcze*, Wydaw C.H. Beck, Warszawa 2008.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 28 października 2002r. o odpowiedzialności podmiotów zbiorowych za czyny zabronione pod groźbą kary (Dz.U. 2002 Nr 197 poz. 1661).
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. 2003 nr 60 poz. 535).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. 1997 nr 88 poz. 553).
- Ustawa z dnia 28 kwietnia 1936 r. Prawo czekowe (Dz.U. 1936 nr 37 poz. 283).
- Ustawa z dnia 15 września 2000 r.- Kodeks spółek handlowych (Dz.U. 2000 nr 94 poz. 1037).
- Ustawa z dnia 28 lutego 2003 r. – Prawo upadłościowe i naprawcze (Dz.U. 2003 nr 60 poz. 535).
- Ustawa z dnia 21 sierpnia 1997 r. – Prawo o publicznym obrocie papierami wartościowymi (Dz.U. 1997 nr 118 poz. 754).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. – Prawo bankowe (Dz.U. 1997 nr 140 poz. 939).
- Ustawa z dnia 12 września 2002 r. o elektronicznych instrumentach płatniczych (Dz.U. 2002 nr 169 poz. 1385).
- Ustawa z dnia 26 października 2000 r. o giełdach towarowych (Dz.U. 2000 nr 103 poz. 1099).
- Ustawa z dnia 29 czerwca 1995 r. o obligacjach (Dz.U. 1995 nr 83 poz. 420).
- Ustawa z dnia 24 sierpnia 2001 r. o ostateczności rozrachunku w systemach płatności i systemach rozrachunku papierów wartościowych oraz zasadach nadzoru nad tymi systemami (Dz.U. 2001 nr 123 poz. 1351)
- Ustawa z dnia 16 listopada 2000 r. o domach składowych oraz o zmianie Kodeksu cywilnego, Kodeksu postępowania cywilnego i innych ustaw (Dz.U. 2000 nr 114 poz. 1191).
- Ustawa z dnia 18 września 2001 r. o podpisie elektronicznym (Dz.U. 2001 nr 130 poz. 1450).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 1997 r. o listach zastawnych i bankach hipotecznych (Dz.U. z 1997 r. Nr 140, poz. 940).
- Ustawa z dnia 28 sierpnia 1997 r. o organizacji i funkcjonowaniu funduszy emerytalnych (Dz.U. 1997 nr 139 poz. 934).
- Ustawa z dnia 28 czerwca 1990 r. o działalności ubezpieczeniowej (Dz.U. 1990 nr 59 poz. 344).
- Uzasadnienie do rządowego projektu ustawy kodeks karny – Nowe kodeksy karne z 1997 r. z uzasadnieniami, Warszawa 1997.